

Rawls'un Aile Yaklaşımının Eleştirisi

İrem ÇAĞLAR GÜRGEY*

Feminist hukuk teorisi eleştirel hukuk çalışmalarına paralel olarak liberalizm ve liberal hukuk yaklaşımlarına eleştiriler geliştirmişlerdir. Bu eleştirilerinde feminist siyaset felsefecilerinin görüşlerine sıklıkla atıf yapmaktadırlar. Batı'da 1970'lerden sonra pek çok kuramcı temel felsefi metinlerin feminist perspektiften okumasını yapmışlardır. Söz konusu okumaları neticesinde bu metinlerin birçoğunun toplumsal cinsiyet eşitsizliğini onayladığını ve sürdürdüğünün altını çizmişlerdir. Özellikle 1980 sonrasında feminist siyaset felsefecileri liberal kuramın öncüllerine yönelik önemli ve derin eleştiriler geliştirmişlerdir. Carole Pateman, Susan Moller Okin, Genevieve Lloyd, Susan Bordo, Iris M. Young söz konusu feminist kuramcıların bazılarıdır.¹ John Rawls ve onun 20. yüzyıl siyaset felsefesini oldukça fazla etkilemiş olan eserleri² de feminist eleştirinin süzgecinden geçmiştir. Rawls'un femi-

nistlerce eleştirilmesinin ilk nedeni genel olarak tüm liberal teorisyenlerinin temel metinlerinin feminist eleştiriden geçmesidir. İkincisi ise 20. yüzyılda Rawls'un adalet teorisi inşa etme girişimidir. Feminist tartışmaların temel sorunu olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği adalet kavramına dayanılmadan ilerlemesi mümkün değildir. Bu nedenle Rawls'un çalışmaları her zaman feministlerin ilgi alanı dâhilinde olmuş ve muhtemelen olmaya da devam edecektir.

Rawls feministlerin teorisine yönelik eleştirilerin bir kısmını ciddiye almış³ ve son dönem eserlerinde bu eleştirilere kısa bir cevap vermiştir.⁴ Rawls'un detaylı olmasa da cevap verdiği feminist yazarlar Susan Moller Okin, Martha Nussbaum, Linda C. McClain, Sharon A Lloyd'dur. Söz konusu cevaplarla birlikte akademik bir tartışmanın başladığı söylenebilir. Bu tartışmanın odak noktasının aile kavramı

* Yard. Doç. Dr, Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi

1 Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997: 353.

2 John Rawls 81 yıllık yaşamında çok sayıda makale ve kitap yazmıştır. Burada hepsine yer vermek oldukça fazla zaman alacaktır. Söz konusu yazılar 20.yy siyaset felsefesini oldukça fazla etkilemiştir. Rawls'un eserlerine atfı yapan beş binin üzerinde makale ve kitap bulunmaktadır. Özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde, Rawls'un eserlerine atfı yapılması kimilerine göre kaçınılmazdır. (Murat Borovalı, "John Rawls ve Siyaset Felsefesi", *John Rawls- Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması* içinde, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, 2003: ix)

3 Martha Nussbaum, "Rawls and Feminism", *The Cambridge Companion to Rawls*, der: Samuel Freeman Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 488.

4 John Rawls, *Justice As Fairness-A Restatement*, der: Erin Kelly, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001: 162-168; John Rawls, "1997-The Idea of Public Reason Revisited", *Collected Papers* içinde, der: Samuel Freeman, Massachusetts: Harvard University Press, 1999: 573-615.

olduğu görülmektedir. Aile kavramıyla paralel olarak kamusal/özel ayrımı⁵, toplumsal sözleşme kavramı, kamusal akıl kavramları da feminist eleştirel bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet sorunsalı konusunda Rawls'un sessiz kaldığını iddia eden bir grup teorisyenin argümanları belirtilecektir. Rawls'a yönelik eleştirilerin büyük bir kısmı Rawls'un söylediklerine ilişkindir. Ancak feministler çoğunlukla söylemediklerine ve toplumsal cinsiyet, kadın ve aile konularında ima ettiklerine odaklanmaktadırlar.⁶ Söz konusu grubu feminist olarak adlandırmamın nedeni aralarındaki önemli farklılıklara rağmen toplumsal cinsiyet sorununu Rawls'un adalet teorisine yönelik eleştirilerinde ve diğer çalışmalarında odak noktası olarak almalarıdır.⁷

Kronolojik olarak bakıldığında feministler öncelikle Rawls'un "A Theory of Justice" başlıklı kitabına yönelik eleştirilerini ortaya koymuşlardır. İlk eleş-

tiriler içerikle bağlantılı olarak kitabın diline ve kullanılan terimlerin toplumsal cinsiyet açısından sorunlu olan kısımlarına yöneliktir. Toplumsal cinsiyet açısından nötr olduğu varsayılan adam(*man*), insanoğlu(*mankind*), o(*he*) gibi kelimeleri Rawls kendisinden önceki düşünürlerin görüşlerini referans alırken ve kendi görüşlerini belirtirken ortaya koymaktadır. Kullanılan dil ve seçilen kelimeler nedeniyle feministler teorinin içeriğine girmeden acaba söz konusu adalet teorisi kadınları kapsıyor mu? sorusunu sormaktan kendilerini alamamışlardır.⁸ Bu soruların cevapları kitabın içeriğiyle birleşmekte ve cevap verilememektedir.

Ana akım siyaset felsefesine yönelik feminist eleştiride ismi en çok anılan düşünülerden birisi olan Carole Pateman, toplumsal sözleşme teorisyenlerini ve teorilerini feminist perspektifle yeniden okumasını yapmıştır. Pateman'ın "Sexual Contract" adlı eseri hiç şüphesiz sosyal sözleş-

5 Batı siyaset felsefesindeki kamusal/özel ayrımının kullanımına ilişkin temel feminist tartışma için bkz. Jean Bethke Elshtain, *Public Man/Private Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton: Princeton University Press, 1993, Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1989, Carole Pateman, *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Cambridge: Polity Press, 1989, Joan Landes, "Further Thoughts on the Public/Private Distinction", *Journal of Women's History*, cilt 15, sayı 2, 2003:28-39.

6 Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1989, s. 89.

7 Elbette Rawls'un adalet teorisi yaklaşımına eleştiriler sadece feministlerden gelmemiştir. Bilakis feminist eleştiri Rawls'un adalet teorisine yönelik eleştirilerden en az bilinenidir. En çok bilinen ise cemaatçi eleştirilerdir. *Alasdair MacIntyre*'in öyküsel benlik yaklaşımı(Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde*, çev: Mutallip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), *Michael Sandel*'in "engellenmemiş benlik" eleştirisi(Michael Sandel, "Şekli Cumhuriyet ve Engellenmemiş Benlik", *Mürekkap*, 1994: 14-20) liberalizmin bireyi yoğun ve kendisini yetiştiren toplumdan bağımsız olarak kavramasını eleştirmektedir. Feminizm cemaatçilerin liberalizmin birey yaklaşımına yönelik eleştirisine katılmaktadır. Feministler açısından da liberal birey kavrayışı sorunludur. Ancak onlar eleştirileri farklı şekilde temellendirmektedirler. Şeyla Benhabib'in de belirttiği gibi feministlere göre Batı siyaset felsefesinde birey hep eril cinsiyet modelleri üstüne kurulmuştur.(Şeyla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 12)

8 Okin, 1989:91.

me teorisine yönelik farklı ve ses getiren bir eleştiri ortaya koymuştur. Söz konusu farklılık toplumsal sözleşmenin toplumsal cinsiyetlendirilmiş yapısını deşifre etmesinden kaynaklanmaktadır. Pateman “Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme” başlıklı makalesinde toplumsal sözleşme teorisini bir hikâye olarak adlandırmakta ve bu hikâyenin sadece yarısının anlatıldığını belirtmektedir. Sözleşme teorilerinin toplumsal cinsiyetçi boyutları olduğunu fakat bu boyutunun gözardı edildiğini koymaktadır. Bununla Pateman sözleşmeyle oluşturulan sivil toplumun ataerkil bir düzen olduğunun bize anlatılmadığını belirtmektedir.⁹ Sözleşme teorisyenleri siyasal hakları temellendirirken sosyal sözleşme varsayımında yararlanmaktadırlar. 20. yüzyılda benzer temellendirmeyi Rawls ve izleyicileri de kullanmıştır. Pateman’ın Rawls eleştirisi de bu noktadan başlamaktadır. Ona göre sorunlu olan bir teorik yaklaşımın tüm eleştirilere rağmen tekrarlanması konunun cinsiyetçi boyutunun görmezden gelinmesini tekrarlamaktadır.¹⁰

Rawls sosyal sözleşme kuramını ya da orijinal durum yaklaşımını özgür ve eşit bireyler arasında adil bir birliktelik olarak tasarlanmış bir topluma en uygun adalet ilkelerinin ne olduğuna karar vermek için kullanır.¹¹ Rawls orijinal durum-

da eşitsizliği bertaraf etmek için bilgisizlik perdesi(*veil of ignorance*) kavramını yaratır.¹² Rawls’un sözleşme kuramının temelini teşkil eden orijinal durumdaki bireyler adaletin tarafsız ilkelerini belirleyebilmek için bilgisizlik perdesi arkasındadırlar. Söz konusu perdenin arkasındaki bireylerin hangi konulardan bilgisiz oldukları Rawls tarafından tek tek sayılmıştır Ancak bunlar arasında cinsiyet “A Theory of Justice” kitabında yer almamaktadır.¹³ Pateman’a göre Rawls “A Theory of Justice” adlı kitabında sözleşmeye taraf olanların orijinal durumda kendilerinin temel gerçekliklerinin bir parçası olan cinsiyetleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarının düşünülebileceğini belirtmektedir. Bilgisizlik perdesi arkasındaki bireyler Pateman’a göre cinsiyetsiz ve cinsiyet seçime dâhilmiş gibi gözükebilir. Bu durumda Rawls cinsiyet ve buna bağlı toplumsal cinsiyet sorunlarını görmezden gelmektedir. Rawls sözleşmeye katılanların aile reisleri olduklarını belirtmesi Pateman tarafından eleştirilmektedir. Hem orijinal durumdaki bireylerin bilmedikleri durumlar arasında cinsiyetin belirtilmemesi hem de katılımcıların aile reisi olduklarının vurgulanması Pateman’a göre Rawls’un birey hakkındaki önkabullerini ortaya koymaktadır.¹⁴ Pateman’a göre Rawls öncesi sosyal sözleşme teorisyenleri

9 Carole Pateman, *Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press, 1988.

10 Carole Pateman, “Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme”, çev: Aksu Bora, *Sivil Toplum ve Devlet* içinde, der: John Keane, Ankara: Yedi Kıta Yayınları, 2004:119.

11 John Rawls, “Justice as Fairness: Political not Metaphysical”, *Philosophy and Public Affairs*, cilt 14, 1985, 223, 231.

12 Rawls, *A Theory of Justice*, s. 118-130.

13 Rawls, *A Theory of Justice*, 2003: 118; Okin, 1989: 90-91.

14 Pateman, 2004:138.

bireyi ve aileyi tüm gerçekliğiyle sözleşmeye kattığı için Rawls'dan daha olumlu bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak Rawls dâhil tüm sözleşme teorisyenlerinin toplumsal cinsiyet açısından problemleri yaklaşımlar kurguladıklarını belirtmektedir.

Rawls adalet ilkelerini belirleyecek olan orijinal durumdaki bireyleri "aile reisleri" ya da "aile temsilcileri" olarak ortaya koymaktadır.¹⁵ Rawls orijinal durumdaki temsilcilerin aile temsilcileri olmalarının zorunlu olmadığını belirtse, de genellikle aile reislerinden bahsetmektedir. Okin'e göre bunu yapmasının nedeni kuşaklar arasındaki bağlantının ancak bir sonraki kuşağın iyiliğini düşünen bireylerce olması gerektiğini düşünmesindedir.¹⁶ Rawls'un orijinal durumda bireylerden ziyade aile reislerine yer vermesi eleştirilmektedir. Aile reislerinin tüm kuşaklar için geçerli adalet ilkelerini belirleyemeyeceklerini düşünülmektedir. Rawls ve Hegel arasında bir benzerlik kurularak Rawls'un aileyi sevgiyle ilişkilendirmesi ve adaletle bağlantısını kurmamasını da problemleri bulunmaktadır.¹⁷ Rawls aile ve sevgiyi doğal kabul etmekte bunları adaletin ilkelerinden ayrı kılmaktadır. Aile dışındaki tüm kurumlar adaletin ilkelerinin konusuyken aile sevgiyle ilişkisi bağlamında doğal kabul

edilerek kamusalın ve adaletin ilkelerinin dışında tutulmaktadır.¹⁸ Aileyi adaletten ayrı kılmak, orijinal durumda belirlenecek olan adalet ilkelerinin sadece kamusal alana ilişkin problemler için uygulanabilir hale getirmektedir. Adil olmayan bir aile yapısından adil vatandaşların nasıl çıkacağı Rawls'un teorisinde belirsizdir.¹⁹

Rawls "A Theory of Justice" adlı kitabında aile tanımı yapmamaktadır. Ancak feminist eleştiriler Rawls'un aileyi bir doğal olgu olarak heteroseksüel ve çekirdek aile olarak varsaydığını ortaya koymaktadırlar.²⁰ Rawls'un orijinal durum betimlenmesinde aile reislerinden bahsetmesi ve adaletin ilkelerinin özel alana ilişkin olmaması yönelik feminist eleştiriler aynı zamanda geleneksel kamusal/özel ayrımına ilişkin eleştirilerle de örtüşmektedir.²¹

Susan M. Okin, Rawls'ın söz konusu yaklaşımı Carol Gilligan'ın "adalet etiği" ve "ihtimam etiği" ayrımı bağlamında tartışmaktadır. Okin'e göre Rawls'un felsefesi "adalet etiği" alanına ait gözükmektedir. Ahlak psikolojisi açısından Rawls'un yaklaşımı rasyonalist, bireyci ve soyuttur. Okin'e göre ihtimam etiği adaletin tam da merkezindedir.²² Okin "Justice, Gender and the Family" kitabında Rawls'un

15 Rawls, *A Theory of Justice*, 2003: 111; Okin, 1989: 92; Teresa Brennan ve Carole Pateman, "Mere Auxiliaries to the Commonwealth: Women and the Origins of Liberalism", *Political Studies*, cilt XXVII, sayı 2, 1979, s. 185.

16 Okin, 1989:92.

17 Jane English, "Justice Between Generations", *Philosophical Studies*, 31(2): 91-104.

18 Deborah Kearns, "A Theory of Justice-Love; Rawls on the Family", *Politics*, cilt 18, sayı 2, 1983, 36; Karen Green, "Rawls, Women and the Priority of Liberty", *Australian Journal of Philosophy*, cilt 64, 1986, s. 27.

19 Kearns, 1983:36.

20 Kearns, 1983:37.

21 Green, s.28.

22 Okin,1989, s. 245-246.

modern liberal toplumun derin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini barındırdığını belirtmediğinin altını çizmektedir. Orijinal durumda taraflar toplumsal cinsiyet açısından bilgisizdirler. Okin Rawls'un teorisinde aile kavramına yer vermesini olumlu karşılar, Ancak onun eleştirisi Rawls'un teorisinde aile içinde adaletin gerekliliklerini geliştirmemiş olmasıdır. Linda Mc Clain, Okin'in görüşlerini büyük ölçüde kabul etmekle beraber, Rawls'un düşüncesinde insanların birbirlerine ihtimam ve adalet ahlakıyla bağlı olduğunu belirtmektedir. McClain Rawls'un birey yaklaşımın eril, bencil, rekabetçi, kendi önceliklerini, sorumluluklarından üstün tutan atomistik bir birey olmadığını düşünmektedir.²³ Rawls'a yönelik söz konusu feminist eleştiri²⁴ Sandel ve Charles Taylor gibi komüniteryan liberalizm eleştirilerinin benzeridir.²⁵ McClain söz konusu liberalizm eleştirisinin Rawls'un yaklaşımını açıklamadığını düşünmektedir. Ona göre Rawls'un bireyi kendi iyi anlayışını değerlendirebilme ve değiştirebilme yeteneğine haizdir. Bu bağlamda kadınlar gerek aile düzeyinde gerekse toplumsal yaşamda belirli tipte ilişkileri

gözden geçirme ve baskıcı olup olmadıklarını denetleyebilme yeteneğine sahip olduklarını belirtmektedir.²⁶ Dolayısıyla Rawls'un "A Theory of Justice" kitabındaki aile kavrayışına yönelik olarak feminist literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Sadece olumsuz değil, MacCalin ve kısmen Okin'in düşüncesinde olduğu gibi olumlu yorumlayanlar da bulunmaktadır.

Rawls "A Theory of Justice" adlı kitabına feministlerin yönelttiği eleştirileri bir kısma "Siyasal Liberalizm" adlı kitabında cevap vermiştir. Rawls "Siyasal Liberalizm" kitabının giriş kısmında aile ve toplumsal cinsiyete ilişkin sorunların kendi teorisine etrafında çözümlenebileceğini belirtmektedir.²⁷ Bu kısa cevap feminist eleştirileri azaltmamış, tam tersine çoğalttığı ve kutuplaştırdığı da iddialarına yol açmıştır.²⁸ Rawls'un feministlerin itirazlarını tatmin edici bir şekilde ele alması için öncelikle kendisine yönelik en önemli ve ılımlı itiraz olan Okin'in "Justice, Gender and the Family" adlı kitabında yer vermesi beklenirdi. Ancak Siyasal Liberalizm'e bakıldığında, bu konuda bir sessizlik olduğu

23 Linda C. McClain, "Atomistic Man" Revisited: Liberalism, Connection and Feminist Jurisprudence", *Southern California Law Review*, cilt 65, 1992, s. 1206-1209.

24 Örn. Martha Minow, "Making All The Difference", *Cornell University Press*, 1991.

25 Söz konusu eleştiriler için bkz. Michael Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2014; Charles Taylor, *Philosophy and Human Sciences: Philosophical Papers*, cilt II, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

26 McClain, 1992:1206.

27 John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006:15-16.

28 Ruth Abbey, "Introduction: Biography of a Bibliography: Three Decades of Feminist Response to Rawls", *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2013: 1-23.

görülmektedir. Benzer durum Pateman'ın argümanları için de geçerlidir. Rawls Pateman'ın sosyal sözleşme eleştirilerine de cevap vermeyi gerek görmemiştir.²⁹

Rawls'un söz konusu sessizliğine ilk feminist itiraz John Exdell'dan gelmiştir. Exdell Rawls'un çoğulculuk yaklaşımının dinsel farklılıkları kapsadığı, ancak toplumsal cinsiyet nedeniyle dezavantajlı konumda bulunan kadınları kapsamadığını belirtmektedir.³⁰ Siyasal Liberalizm'de Rawls modern liberal devletlerde vatandaşların kapsamlı doktrinlere sahip olduklarını kabul etmektedir. Rawls "A Theory of Justice"da kapsamlı doktrin olarak faydacılığı belirtmiştir. Ancak "Siyasal Liberalizm"de daha çok din üzerinde durmuştur. Hakkaniyet olarak adalet temelinde dinsel farklılıkların ya da kapsamlı inanç sistemlerinin birlikteliğine ilişkin sorular üzerinde durmuştur. Ancak toplumsal cinsiyet ve ırk ayrımcılığından kaynaklanan sorunlar "Siyasal Liberalizm" içinde "A Theory of Justice"da olduğu gibi cevaplanmaması feministler tarafından eleştirilmiştir. Exdell ev-içi adalet, kadınların özgürleşmesi, özerkliği ve eşitliği konularındaki feminist taleplere Rawls'un yaklaşımının bir açılım sağlamadığını düşünmektedir. Rawls "Siyasal Liberalizm" adlı kitabını büyük ölçüde komüniteryan eleştirilere cevap niteliğinde yazdığından,

argümanları dini muhafazakârların hoşuna giderken, feministlere desteğini azalmıştır. Zira teori geleneksel ailenin içindeki toplumsal cinsiyet rollerinin olumsuz sonuçlarına ilişkin bir çözüm sunmaktan uzak kalmaktadır. Exdell feministlerin taleplerinin Rawls'un siyasal liberalizminin tamamen dışında olduğunu belirtmez. Rawls'un iyi düzenlenmiş bir toplumda (*well ordered society*) bireyler hak ve özgürlükleri konusunda eğitilebileceklerine ilişkin düşüncesini onaylamaktadır. Bu bağlamında iyi düzenlenmiş toplumlarda kadınlar ve kız çocukları özerk bireyler olarak yetişebileceklerdir.³¹

Rawls'un "Siyasal Liberalizm" adlı kitabına yönelik diğer bir feminist eleştiri Linda Hirshman 1994 tarihli makalesinde yer almaktadır. Hirshman Exdell'le benzer şekilde Rawls'un teorisinin büyük ölçüde dinsel farklılıklara ilişkin olduğunu ve muhafazakâr dindarlıkla doğrudan ilişkisi olan ailedeki geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sorununun giriş cümlesindeki birkaç cümle dışında yer verilmediğini belirtmektedir.³² Rawls'un orijinal durumunun eril üstünlüğünü içerip içermediğini sorgulamakta ve içerdiğine ilişkin argümanını sunmaktadır. Hirshman Rawls'un tüm feminist eleştirileri bilmesine rağmen nasıl ustaca bu eleştirileri görmezden gelmesine hayran olmaktadır. Özellikle sos-

29 John Exdell, "Feminism, Fundamentalism, And Liberal Legitimacy", *Canadian Journal of Philosophy*, cilt 24, sayı 3, 1994:441; Linda R. Hirshman, "Is the Original Position Inherently Male-Superior", *Columbia Law Review*, cilt 94, 1994:1860.

30 Exdell, s. 442.

31 Exdell, 453-454.

32 Hirshman, s. 1860-1865.

yal sözleşme teorisine ilişkin eleştirileri görmezden gelme haline şaşırılmaktadır.³³ Hishmann Gilligan'ın "farklı ses" kavramını referans göstererek orijinal durumda kadınların farklılığın bir Rawls'un teorisi açısından dezavantaj oluşturabileceğini altını çizmektedir. Dinci fanatikleri dışladığı gibi kadınları dışlaması gerekecektir.³⁴ Kadınların erkeklere göre fiziksel olarak daha zayıf ve ufak olmaları, Rawls'un rasyonel ve makul katılımcılarından farklı bir sonuca götüreceğini düşünmektedir. Bilgisizlik perdesi kalktığında Hirshman'a göre bu durumda katılımcıların oluşturduğu adalet ilkeleri sadece devletle ilişkili olmayacak, aynı zamanda insan ilişkilerinin en mahrem alanlarına da girecektir. İkincisi sözleşmeye katılanların adaletin ilkelerinin kolektif güvenlik ve bireyin toplumsal inşasına odaklanması gerektiğine karar verebileceklerini düşünmektedir. Bu ilkeler hem tarihsel liberalizm hem de Rawls'un liberalizmi açısından kabul edilemez. Zira liberalizmin kamusal ve özel alanlar arasındaki ayrıma ilişkin temel düşünceyi yıkmaktadır.³⁵ Sonuç olarak Hirshmann Rawls'un kamusal alanı hayatın diğer alanından yani özel alandan kesip çıkarmasını feminist perspektiften eleştirmektedir. Zira bu ayırımın devam etmesi kadınlara yöne-

lik özel ve mahrem alandaki şiddeti onaylamakta ve sürdürmektedir.

"Siyasal Liberalizm" adlı kitaba yönelik feminist eleştirilerin sanırım en çok bekleneni Okin'indir. Zira "A Theory of Justice" adlı kitapta Rawls'un aile yaklaşımına yönelik en kapsamlı ve feminist teoriyi etkileyen eleştiri kendisinden gelmiştir. Okin Rawls'm aileye ilişkin olarak "Siyasal Liberalizm"de bir iki cümle ile konuyu geçiştirmesinden önce Rawls'un yayımlanmayan bir taslak çalışmasından bahsetmektedir. "Kadınlar ve Aile" başlıklı çalışmasını öğrencileriyle paylaştığını ama "Siyasal Liberalizm" ve daha sonraki kitaplarında bu çalışmaya yer vermemesini şaşırtıcı bulmaktadır.³⁶ Zira dönemi ABD toplumunda toplumsal cinsiyetten kaynaklanan sorunlar gündemdedi.³⁷

Okin Rawls'un "Siyasal Liberalizm" adlı kitabında toplumsal cinsiyet konusunda birçok sorunlar olduğunu, ancak Rawls'un "A Theory of Justice" adlı kitabındaki adalet teorisinin yeniden ele alınarak feminizm için yeni açılımlar sağlayabileceğini düşünmektedir.³⁸ Okin'in feminist perspektiften Rawls'un yaklaşımını ele alması iki varsayıma dayanmaktadır.

33 *Hirshman, s. 1860-61.*

34 *Hirshman, s.1869.*

35 *Hirshman, s.1875.*

36 Susan Moller Okin, "Equal Citizenship: Gender: Justice and Gender: An Unfinished Debate", *Fordham Law Review*, cilt 72, 2004, s.1555.

37 Susan Moller Okin, "Political Liberalism, Justice and Gender", *Ethics*, 105(1), 1994, s. 24.

38 *Okin, 1994, s. 23-43.*

- a- Orijinal durumdaki tarafların mevcut toplumsal hayat içerisinde yer alan gerçek sosyal durumlarda yer alan insanların perspektifi bağlamında düşünmelidirler.
- b- Orijinal durumdaki taraflar mevcut toplumsal yaşamda ve tarihte kadınların ikincilleştirildiğini ve toplumsal cinsiyet deneyimlerinden kaynaklanan baskıyı anlayabilirler.³⁹

Orijinal durumda “bilgisizlik perdesi” ardındaki katılımcılar kendilerinin hangi cinsiyetten oldukları hakkında bilgi sahibi değildirler. Her bir birey bilgisizlik perdesi arkasından perdenin önüne geçtiklerinde kadın olabileceklerinin bilincindedirler. Bu nedenle adaletin ilkelerini belirlerken kadınların ev içine, iş yerinde ve sosyal hayatta ikincilleştirilmesini kabul etmez. Okin Rawls’un liberal adalet ilkelerinin gerçekten ve tam olarak uygulanması halinde toplumsal cinsiyet sistemiyle mücadele edilebileceğini belirtmektedir.⁴⁰ Rawls bilgisizlik perdesini açıklarken perdenin arkasındaki bireylerin cinsiyet konusundaki bilgisizliğinden bahsetmez. Ancak 1975 yılında yazdığı “Fairness to Goodness” adlı makalesinde bilinmeyen özellikler arasına cinsiyet ve ırk eklemiştir. Bu haliyle modelinin cinsiyet ve ırk eşitsizlikleriyle mücadelede kullanılabilir-

ceğini belirtilebilir.⁴¹ Ancak Okin sonraki yazılarında Rawls’un bilgisizlik perdesi arkasındaki bireylerinin niteliklerine yönelik eleştirilerini sıralamaktadır. Bunlardan ilki Rawls’un orijinal duruma katılanların aile reisleri olduğuna ilişkin düşüncesidir. Okin’e göre toplumsal cinsiyet rolleri gereği aile reisleri genellikle erkeklerdir. Bu nedenle Rawls’un yaklaşımı aile içindeki ataerkil iş bölümünü sürdürmesi açısından sakıncalıdır. Okin’in ikinci eleştirisi Rawls’un cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularına ilişkin meseleleri tartışmamasına ilişkindir. Okin’e göre “... biyolojik cinsiyet farklılıklarından etkilenen cinsiyet ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyetlendirmenin çeşitli boyutları” Rawls tarafından yeterince ele alınmamıştır.⁴² Üçüncü problem Rawls’un adalet ilkelerinin aile için geçerli olup olmayacağıyla ilgilidir. Okin son problemi şu şekilde ortaya koymaktadır.

“Her ne kadar Rawls aile olgusunu temel yapının bir parçası olarak listelesen de, “Siyasal Liberalizm” de açıkça kamusal-özel ayrımında aileyi siyasi olmayan tarafa yerleştirmektedir. Rawls aileyi kiliseler, üniversiteler, şirketler sendikalar gibi bireyin kendi iradesiyle üyesi olduğu kurumlar gibi ele almaktadır. Bu nedenle aile adaletin ilkelerinin konusu değildir ve demokratik olarak idare edilemezler.”⁴³ Ancak Okin’e göre bu argüman kabul edi-

39 Lisa H. Schwartzman, “Feminism, Method and Rawlsian Abstraction”, *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s:41-42.

40 Okin, 1989:89.

41 John Rawls, “Fairness to Goodness”, *John Rawls: Collected Papers* içinde, der: Samuel Freeman, USA: Harvard University Press, s. 268; Schwartzman, s.43.

42 Susan Moller Okin, “Forty Acres and a Mule” for Women: Rawls and Feminism”, *Politics, Philosophy and Economics*, 4(2), 2005: 237-238; Clare Chambers, “The Family as a Basic Institution- A Feminist Analysis of the Basic Structure as Subject”, *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2013:77-78.

43 Okin, 2005: 241; Chambers, 78.

lemez. Zira aile diğer kurumlardan farklı olarak temel yapının bir parçasıdır ve adalet duygusunun öncelikle aile içinde geliştirilmesi gerekmektedir.⁴⁴ Rawls her ne kadar dirense de adaletin ilkelerinin aile içinde uygulanması gerektiğini ve böylece özellikle kadın ve çocukların aile içindeki ikincil konumlarının giderilebileceğini belirtmektedir.⁴⁵ Okin aslında Rawls'un adalet teorisinin aile açısından revize edilerek toplumsal cinsiyet sorununa bir çözüm getirebileceğini düşünmektedir.

Rawls'un "Siyasal Liberalizm" eserine yönelik en önemli liberal feminist eleştiri filozof Martha Nussbaum'dan gelmiştir.

Nussbaum Okin'e benzer şekilde Rawls'un aile yaklaşımı ve bununla bağlantılı olarak kadın ve çocuk haklarına ilişkin duruşuyla ilgilenmektedir. Rawls'un aile kavrayışına ilişkin Nussbaum'un çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Ancak Nussbaum'un Rawls'la olan ilişkisi diğer feministlerde olduğu gibi aile kavrayışıyla sınırlandırılmaz. Nussbaum çalışmalarında Rawls'un yaklaşımlarına sıklıkla yer vermekte ve birçok konuda kendisiyle paralel düşünmektedir.⁴⁶ Örneğin Nussbaum'un kapasite yaklaşımı(*capability approach*)⁴⁷ yaklaşımındaki görüşleri Rawls'un teorisine ortaktır.⁴⁸

44 Okin, 2005: 245. Chambers, 78.

45 Okin, 2004:1538-39; Chambers, 78.

46 Martha Nussbaum, "Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership", adlı kitabında kendisini Rawls'un öğrencisi olarak tanımlamış ve kitabını Rawls'un anısına atfetmiştir. Martha Nussbaum(2006), "Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership", Cambridge:Harvard University Press; Eileen Hunt Botting, "Rawls on International Justice", *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2013:113.

47 Kapasite yaklaşımı *Amartya Sen* tarafından geliştirilmiştir. Ancak *Nussbaum*'un da belirttiği gibi farklı bakış açılarından bu yaklaşım tanımlanabilir. Kapasite yaklaşımının başlıca özelliği insanların ne yapabileceklerine veya ne olabileceklerine ilişkin vurgudur. Kapasite yaklaşımında neo-liberal ve faydacı politikalarından farklı olarak birey kalkınma için araç değil, amaç haline gelmektedir. Kalkınma politikalarının insani kapasitelerin gerçekleştirilmesine odaklanması amaçlanmaktadır.(Martha Nussbaum, *Sex and Social Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1998:40-42.) Nussbaum kapasite yaklaşımını Aristotelesçi bir bakış açısıyla ele almaktadır. Zira Ona göre Aristoteles felsefesi siyasi argümanın temelini şekillendiren insani işlev (*functioning*) ve kapasite kavramlarının temelidir. Nussbaum Aristoteles'in liberal siyasi teorisinin gelişmesine önemli etkisi olduğunu düşünmekle birlikte, insan onuru ve özgürlüğü konusunda liberal olmaması nedeniyle teorisinde Kant ve Rawls üzerinden şekillendirdiğini belirtmektedir. (Nussbaum, 1998:23-24.) Sen'e göre: "... Aristotelesçi kökleri olan "işlevler" kavramı, bir insanın yapmaya ya da olmaya değer verebileceği çeşitli şeyleri ifade etmektedir. Değer verilen işlevleri yeterli beslenme ve önlenebilir hastalıklara yakalanmama gibi temel işlevlerden, topluluk hayatına katılabilme ve öz saygı duygusuna sahip olma gibi karmaşık etkinlik ya da kişisel durumlara kadar değişik biçimler alabilir. ... Bir kişinin "kapasitesi" o kişiyi başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda kapasite bir tür özgürlüktür; alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel özgürlük (ya da fazla şekli olmayan biçimde, çeşitli yaşam tarzlarını gerçekleştirme özgürlüğü). Sözelimi oruç tutan zengin bir kişi, yeme ve içme bakımında zorunlu olarak açlık çeken bakımsız bir kişiyle aynı işlevsel kazanıma sahiptir. Ancak birinci ikincisinden farklı bir "kapasite kümesi"ne sahiptir(birinci en iyi şekilde yemeği seçebilir ve gayet iyi beslenebilirken, ikincisi bunu yapamaz)." (Sen, 2004:109-110.) Aristoteles'e göre mutluluk, haz almaya indirgenemez. Hatta acı ve sıkıntıya rağmen, bazı değerler ve davranış şekilleri insana büyük mutluluklar verebilir. Aristoteles'e göre zenginlik, iyi hayat için sadece bir araçtır. Zenginlik haz almak için değil, iyi yaşamak için vardır. İyi bir hayat, haz ve faydanın çok ötesinde bazı değerleri gerekli kılabılır. Aristoteles'e göre saf arzu ve hazlardan oluşan bir yaşam, insanlardan çok hayvanlara özgü bir şeydir.

48 Martha Nussbaum, *Sex and Social Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1998:40-42.

Kapasite yaklaşımı insani gelişme ve kalkınmayı insanın işlevleri ve kapasitesinin genişlemesi olarak görmektedir. Bu yaklaşım insanların gelir ve harcamalarına odaklanmak yerine, onların etkili bir biçimde ne yapabildiklerine ve ne olabildiklerine odaklanır. Burada belirli kalkınma ve fayda için insanlar araçsallaştırılmaz, bireylerin her biri birer amaçtır.⁴⁹ Aile yapısı ele alındığında insani kapasiteler Nussbaum'a göre: hayat, sağlık, beden bütünlüğü, onur, aşağılanmama, kurumsal özgürlükler, duygusal sağlık, başkalarıyla anlamlı ilişkiler şekillendirme fırsatları, politikaya katılabilme, mülk edinebilme, ev-dışı çalışabilme, kendisi için düşünebilme ve hayatını planlayabilmedir. Nussbaum'a göre aile aynı zamanda bütün bu kapasiteler dışındaki insani kapasitelerin etkilemektedir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar öyle ya da böyle kapsamlı bir şekilde hayatının her alanını şekillendirmektedir. Bu bağlamda Nussbaum Rawls'la benzer şekilde ailenin toplumun temel yapısını teşkil ettiğini kabul etmektedir. Nussbaum eğer toplumsal adaleti sağlamak istiyorsak adaletin ilkelerinin aile kurumuna da uygulanması gerekliliğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde Nussbaum'un kapasite yaklaşımına göre eğer bir kurum insani kapasitelerin şekillenmesinde etkiliyse, kamusal politikaların bu kurumlara odaklanması gerektiğini düşünmektedir.⁵⁰

Nussbaum'un aile konusunda Rawls'la ortaklıkları üç noktada bozulmaktadır.

Bunlar:

- 1- Rawls'un temel yapının bir parçası olan aileyi kilise ya da üniversiteyle analogi kurarak ele alması
- 2- Rawls'un Batılı çekirdek aileyi kavramsallaştırmasında temel olması
- 3- Rawls'un aileyi devletin siyaseti ve hukukuyla oluşturduğu bir kurum olarak görmemesi olgusu.

Nussbaum Rawls'un aile ile kilise arasında bir benzerlik kurarak sonuca ulaşmasını eleştirmektedir. Nussbaum'a göre aile bireylerin kendi iradeleriyle içerisinde buldukları bir kurum değildir. Rawls'un temel yapı olarak tanımladığı kurumlar bireyin doğumundan ölümüne kadar hayatının her alanını etkileyen yapılardır. Nussbaum'a göre aile temel yapı içerisinde yer alır ancak Nussbaum dini yapıları bu bağlamda temel bir yapı olarak kabul etmemektedir. Dini kurumların insanların hayatında etkisi yaygın değildir. Ancak ailenin etkisi başlangıcından sonuna kadar etkilidir.

Gönüllülük ilişkisi bağlamında da eleştiri getirmektedir. Bir kilise ya da üniversiteye bireylerin kendi iradeleriyle dâhil olabileceklerini, ancak aile içerisinde yer alıp almama konusunda bir iradenin olup olmadığını Nussbaum tartışmalı bulmaktadır. Erişkinlerin aile hayatı içerisinde olup olmamalarını kendi iradeleriyle belirlediği söylenebilir. Ancak çocuklar için bu

49 Martha Nussbaum, *Women and Human Development- The Capabilities Approach*, Cambridge: Cambridge University Press: 244, 2008; San, 64-65

50 Nussbaum, 2008, s. 245-246.

savı ileri sürmek mümkün değildir. Bir çocuğun modern devlet yapısında aile içerisinde yer alması kesinlikle kendi iradesiyle gerçekleşmez. Çocuk bir ailenin içerisine kendi iradesinden bağımsız bir şekilde doğmaktadır. Bu ister hukuki anlamda bir aile olsun, ister olmasın, insan evladı olan çocuk herhangi bir birey olmadan hayatını devam ettiremez. Dolayısıyla iradesi olmadan bir birlikteliğin içerisinde varoluşunu gerçekleştirir. Çocukların yetiştirilmesinde kendilerinin hayatta kalmasını sağlayan birey/lerin eğitimi önemli olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve onlardan kaynaklanan eşitsizlikler bu nedenle kuşaktan kuşağa devredilmektedir. Bu devir usulünde de herhangi bir irade açıklaması ve gereksinimi söz konusu değildir. *Rawls Nussbaum*'un altını çizdiği bir sorunu kesinlikle teorisinde inşa ederken tartışmaktadır.

Diğer bir sorun ailelerin çocuklarını kamusal eğitimden uzaklaştırmak ve kendilerinin belirlediği şekilde aile içinde eğitmek istediklerinde liberal devlet kuramları ve cemaatçiler arasında tartışma çıkmaktadır. Bu tartışmada *Rawls*'un teorisi açık değildir. Zira adaletin ilkelerinin bir temel yapı olarak aileye de uygulanması gerektiği hususunda *Rawls*'un düşüncesi açık değildir. Temel yapı bir bütün olarak ele alınmakta ve adalet ilkeleri temel yapıya bu bütünsellik üzerinden uygulanmaktadır. Temel yapıyı oluşturan her bir parçaya uygulanıp uygulanmayacağı belirsizdir. Aile temel yapının bir parçası olarak adaletin ilkele-

rinden faydalanabilecek midir?

Nussbaum'un ikinci itirazı *Rawls*'un normal kabul ettiği çekirdek ve batılı aile tipine yöneliktir. Alternatif aile tiplerinin akademik hayatta tartışılmasına rağmen *Rawls*'un aileyi doğal bir yapı olarak ele alan yaklaşımı ilk yazılarından son yazılarına kadar sürdürmüştür. Geleneksel olmayan çekirdek aileleri kabul etmekle beraber, çocukların çekirdek ailede yetişmesi gerektiği düşüncesini devam ettirmiştir. Kırsal aileler, geniş aileler, kadın kolektifleri gibi çekirdek ve Batılı olmayan aile tipleri de orijinal durumda yer alacaklar ve bu ailelerin sadece çekirdek aileyi gözetecek adalet ilkeleri belirlemeyi tercih edecekleri şüphelidir.⁵¹

Nussbaum'un üçüncü eleştirisi, ailenin siyasi ve hukuki bir kurgu olduğuna ilişkin savı *Rawls*'un tanımaması üzerinedir. *Nussbaum* ailenin modern toplumlarda siyasi olarak yapılandırıldığını ve daha sonra da hukuken meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır. İnsanlar farklı şekillerde bir araya gelirler, birlikte yaşar, birbirlerini severler ve çocuk sahibi olurlar. Bunun doğada tek bir formülü olamaz. Ancak siyaset ve hukuk bu formüllerden birisini seçer ve onu normları aracılığıyla doğal kabul ettirir. Modern devletlerde bir ailenin nasıl oluşacağı, nasıl sona ereceği, sona ermesinin sonuçlarının ne olacağı hukuk normları aracılığıyla belirlenmektedir.⁵² Sosyolojik olgular neticesinde ortaya çıkmış olan normlar hukuk normlarıyla örtüşebileceği gibi, örtüşmeyebilir de. Bu sıklıkla karşıla-

51 *Nussbaum, 2003: 504.*

52 *Nussbaum, 2003, s. 504-505.*

şılan bir durumdur. Türkiye’de olgusal olarak geniş ailelere rastlanmaktadır. Ancak aile hukuku düzenlemelerin çekirdek aileyi esas alarak düzenlendiğini görmekteyiz. Örneğin boşanma durumunda çocukla kişisel ilişki kurma hakkı 1926 tarihli Türk Medeni Kanununun ilk halinde sadece çocuğun anne ve babasına tanınmıştır. Büyükanne ve büyükbabaların çocukla kişisel ilişki kurma hakkı kanunda tartışılmamıştır. Mevaz İsviçre Medeni kanununda da benzer şekilde söz konusu olguya ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Konu yüksek yargının önüne geldiğinde İsviçre Federal Mahkemesi kanun koyucunun konuyu olumsuz bir biçimde düzenlediğini belirterek büyük anne ve babaların Mahkemeye başvurarak çocukla kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkına sahip olmadıkları sonucuna varmıştır.⁵³ Dolayısıyla yasa koyucunun bilinçli bir şekilde çekirdek aileyi aile olarak kabul ettiğini ve geniş aileyi kendi aile kavrayışı içinde değerlendirmede yargı ortaya koymakta, kendisi de bu yaklaşımı onaylamakta ve sürdürmektedir. Ancak sosyolojik anlamda Türkiye’de geniş aile olmasına rağmen politik olarak çekirdek ailenin hukuk düzenlemeleriyle dayatılması söz konusudur. Eğer İsviçre yargısı gibi aksi yönde karar verseydi büyük anne ve babaların çocukla kişisel ilişki kurma isteme hakkı tanınma-

yacaktı. Burada problem olgusal gerçeklikte büyük anne ve babaların çocukla kişisel ilişki kurma haklarının olduğu kabul edilse bile, hukukun bu durumu tanıması durumunda geniş aile olgusunun aile kavramı ve kavrayışları içerisinde kabul edilmemesidir. Bu örnekten de hareketle aslında ailenin ne olduğu sosyolojik olarak değil hukuki ve siyasi olarak belirlenmektedir. Nussbaum’un görüşü de bu yöndedir. Ancak Rawls tüm yazılarında ailenin hukuksal kurgusunu gözardı etmek eğilimindedir ve Nussbaum bu konuda Rawls’u eleştirmektedir.

Rawls’un 1997⁵⁴ yılında yayımlanan son dönem çalışmalarından olan “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması” adlı makalesinde aile kavramını kamusal aklın faydasını ve kapsamını açıklamak için ele almıştır. Benzer şekilde 2001 yılında yazdığı “Justice as Fairness-A Restatement” adlı kitabında da aynı yaklaşımını devam ettirmiştir.⁵⁵ Her iki çalışma da Rawls’un feministlere ilk açık cevapları niteliğindedir.⁵⁶ Rawls “adaletin ilkelerinin aileye uygulanamaz” olduğunu düşünmenin hatalı bir anlayış olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Rawls aynı zamanda ailenin bir toplumda kültürün kuşaktan kuşağa düzenli bir biçimde geçiren temel bir yapı olduğunu belirtir. Ailenin temel işlevi makul ve etkili bir biçimde çocuk yetiştirmek ve bu

53 Kemal Oğuzman, Nami Barlas, *Medeni Hukuk*, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2013, s. 99.

54 John Rawls, “The Idea of Public Reason Revisited”, *The University of Chicago Law Review*, 1997, s. 765-807.

55 Rawls, 2001, s. 162-168.

56 Okin, 2004, s. 1564.

57 Rawls, 2001, s. 166.

çocukların geniş bir kültür ortamında ahlaki gelişmelerini ve eğitimlerini sağlamaktır. Rawls ahlaki gelişimin evrelerinin hakaniyet olarak adaletle ilişkisi bağlamında ele almıştır.⁵⁸ Aile toplumu devam ettirmek için yeterli sayıda vatandaşı besleyip geliştirmelerini güven altına almak zorundadır. Okin'e göre Rawls ilk defa eviçi emeğin toplumsal olarak gerekli bir emek olduğunu kabul etmiştir.⁵⁹ Söz konusu özellikleri yerine getiren ailelerin tekeşli, heteroseksüel ya da başka bir özellikli olduğunu belirtmemektedir. *Rawls* çocukların ahlaki gelişim evrelerini sağlayabilen tüm ailelerin kabul edilebilir olduğunu düşünmektedir. Ancak normal olanın anne-baba ve onların ahlaki ve toplumsal otoritesi altındaki çocuk/larından oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁰

Feministlerin en çok eleştirdiği konu Rawls'un aile yaklaşımının siyasal adaletle ilişkilendirmemesidir. Okin adalet ilkelerinin aile için geçerli olmadığını ve dolayısıyla *Rawls*'un belirttiği usulle ortaya çıkan adalet ilkelerinin kadın ve çocuklara eşit adalet sağlamayacağını belirtmektedir.⁶¹ Rawls Okin'in eleştirisine katılmaz. Rawls itirazı aile ve kiliseler arasında analogi kurarak açıklamaktadır. Bir dini lider siyasal adalet ilkeleriyle seçilmesi gerekemeyebilir. Ancak adalet ilkeleri kilise yönetimine bir takım sınırlamalar getirebilir. Kilisenin üyelerini temel hak ve özgürlük-

leri korunur. Benzer şekilde ailenin de iç yaşamını siyasetin ilkeleri doğrudan belirlemez. Ancak aile bireyleri birer vatandaş olmaları nedeniyle temel hak ve özgürlüklere sahip olmak açısından eşittirler.⁶²

Rawls'un son yazılarında aile içinde adalet ve adaletsizliği tartışır gibi gözükmektedir. Ancak adalet ilkelerinin temel yapıya doğrudan uygulanması gerekliliği belirtirken, içsel alana -ki aileyi bu alanlardan birisi olarak kabul eder- doğrudan uygulanamayacaklarını tekrar belirtir. Bu kafa karıştıran yaklaşım feministlerce eleştirilmiştir. Okin Rawls'un son yazılarında aile içi adaletle konusuna ilişkin belirsizliği ortaya koymuş ve kendi görüşlerini liberal feminist perspektiften kısaca ele almıştır. Öncelikle Rawls'un aile ve diğer özel kurumlar arasında kurduğu kıyası ele almaktadır. Okin'e göre aile bireyin kendi iradesiyle içerisinde bulunduğu bir kurum değildir. Aile kurumuna giriş ve çıkış, üniversiteye giriş ve çıkışa benzememektedir. Örneğin boşanma olayı ne kadar sorunsuz atlatılırsa atlatılsın, üniversiteden mezun olayıyla önemli farklılıklar taşır. Benzer şekilde evlenmekle bir üniversiteye ders vermeye başlamak arasında da ortaklıklar olmakla birlikte farklılıklar kıyas yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak Rawls temel sosyal kurumların (*basic social institutions*) üyelerinin doğumdan itibaren fırsatlarını belirlediğini, diğer bir ifadeyle

58 John Rawls, *A Theory of Justice*, bölüm 70-76,

59 Okin, 2004:1564.

60 Rawls, *Kamusal Akıl*, s. 171.

61 Okin, 1989: 90-93; Rawls, *Kamusal Akıl*, s. 171.

62 Rawls, *Kamusal Akıl*, s. 170-171.

vatandaşların karakterlerini ve amaçlarını şekillendirdiğini belirtir. Rawls aileyi sosyal kurumlar içerisine yerleştirmez. Zira aileyle ilişki diğerlerinden farklı bir gönüllülük ilişkisidir. Rawls aileyi temel yapılar içerisine yerleştirmekte ve daha sonra gönüllülük ilişkisi bağlamında dışarıda tutmaktadır. Bu karışıklığı Okin de netleştirememekte ve eleştirmektedir.⁶³

Feminist düşünürler anaakım liberal teorinin ev-içindeki geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı adaletsizlikleri görmezden gelmesini ve bu nedenle ortaya çıkan eril üstünlüğünün devamını sorgulamışlardır. Yine bu eşitsizlik olgusu bağlamında kadınların ekonomik ve siyasi alanlardaki dezavantajlı konumlarının altı çizilmiştir. İlk kuşak sorgulama bunun kamusal ve özel alan arasındaki liberalizmin yaptığı keskin ayrıma bağlamışlardır. Rawls'un liberalizminin bütün bu eleştiriler belirginlik kazanmışken aynı şekilde devam etmesi feministleri yeniden yazmaya teşvik etmiştir.

McClain, Nussbaum ve Okin anti-liberal perspektiften yapılan feminist eleştirilerden⁶⁴ farklı olarak liberalizm içinden Rawls'un teorisini eleştirmişlerdir.⁶⁵ Ancak liberal teorisyenlerin aile içi sorunları görmezden gelme eğilimlerinin 20. yy'da devam etmesi şaşırtıcıdır. Rawls tüm çalışmalarına genel olarak bakıldığında dağı-

tıcı adalet ilkelerinin ailenin iç ilişkilerine uygulanmasını kabul etmediğini belirtilebilir. Bu yaklaşım feministler dışında tüm Rawls takipçileri ve hatta Rawls eleştirmenleri tarafından da paylaşılmaktadır.⁶⁶ Ancak Okin gibi aile içinde adalet sorunu üzerine düşünenler adalet ilkelerinin neden ev içine ulaşmadığını sorgulamaktadır ve anlaşılan bu gidişle sorgulanmaya devam edecektir.⁶⁷

63 Okin, 2004, s. 1567.

64 Bu tip eleştiriler için örneğin Benhabib, 1999, Iris Marion Young, "Impartiality and Civic Public", *Feminism as Critique* içinde, der: Şeyla Benhabib, Drucilla Cornell, 1987.

65 Okin, 2004, s.1547.

66 Sandel, 2014.

67 Okin, 2004, s. 1568.

Kaynakça

- Benhabib, Ş.(1999): *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Botting E.H.(2013), “Rawls on International Justice”, *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2013:113.
- Borovalı, M.(2003): “John Rawls ve Siyaset Felsefesi”, John Rawls-Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması” içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Boucher, J.(2003): “Male Power and Contract Theory: Hobbes and Locke in Carole Pateman’s *The Sexual Contract*” *Canadian Journal of Political Science*, 36(1):23-38.
- Brennan T., Pateman, C.(1979): “Mere Auxiliaries to the Commonwealth: Women and the Origins of Liberalism”, *Political Studies*, cilt XXVII, sayı 2, 183-200.
- Chambers, C. (2013): “The Family as a Basic Institution- A Feminist Analysis of the Basic Structure as Subject”, *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press:77-78.
- Donovan, J. (1997): *Feminist Teori*, çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elshtain, J.B.(1993): *Public ManPrivate Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton: Princeton University Press.
- English, J. (1977): “Justice Between Generations”, *Philosophical Studies*, 31(2): 91-104.
- Exdell, J.(1994): “Feminism, Fundamentalism and Liberal Legitimacy”, *Canadian Journal of Philosophy*, 24(3): 441-463.
- Green, K.(1986): “Rawls, Women and Priority of Liberty”, *Australasian Journal of Philosophy*, 64:26-36.
- Hirshman L.R.(1994): “Is the Original Position Inherently Male-Superior?” *Columbia Law Review*, 94(6): 1860-1881.
- Kearns, D. (1983): “An Theory of Justice- and Love: Rawls on the Family” *Politics: Australian Journal of Political Science*, 18(2): 36-42.
- Landes, J.(2003): “Further Thoughts on the Public/Private Distinction”, *Journal of Women’s History*, cilt 15, sayı 2, 28-39.
- MacIntryre, A.(2001): *Erdem Peşinde*, çev: Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- McClain, L.C.(1991-1992): “ ‘Atomistic Man’ Revisited: Liberalism, Connection and Feminist Jurisprudence”, *Southern California Law Review*, 65:1173-1264.
- Minow, M.(1991): “Making All The Difference”, ABD: Cornell University Press.

- Nussbaum, M.(1998): *Sex and Social Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Nussbaum, M.(2003): “Rawls and Feminism”, *The Cambridge Companion to Rawls*, der: Samuel Freeman, Cambridge: Cambridge University Press:488-520.
- Nussbaum, M.(2006), “Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership”, Cambridge: Harvard University Press.
- Nussbaum, M(2008): *Women and Human Development- The Capabilities Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oğuzman, K, Barlas, N.(2013): *Medeni Hukuk*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Okin, S.M. (1989): *Justice, Gender and Family*, New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Okin, S.M.(1994): “Political Liberalism, Justice and Gender”, *Ethics*, 105(1):23-43.
- Okin, S. M. (2004): “Justice and Gender: An Unfinished Debate”, *Fordham Law Review*, 72:1537-1567.
- Okin, S. M. (2005): “ ‘Forty Acres and A Mule’ for Women: Rawls and Feminism”, *Politics, Philosophy and Economics*, 4(2): 233-248.
- Pateman, C.(1988): *Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press.
- Pateman, C.(1989): *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Cambridge: Polity Press.
- Pateman, C.(2004): “Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme”, çev: Aksu Bora, *Sivil Toplum ve Devlet* içinde, der: John Keane, Ankara: Yedi Kıta Yayınları: 119-146.
- Rawls, J. (1997): “The Idea of Public Reason Revisited”, *The University of Chicago Law Review*: 765-807.
- Rawls, J. (1999)“The Idea of Public Reason Revisited”, *Collected Papers* içinde, der: Samuel Freeman, Massachusetts: Harvard University Press: 573-615.
- Rawls, (1999):“Fairness to Goodness”, *John Rawls: Collected Papers* içinde, der: Samuel Freeman, USA: Harvard University Press:267-285.
- Rawls, J. (1999): *A Theory of Justice*, USA: Harvard University Press.
- Rawls J. (2001), *Justice As Fairness-A Restatement*, der: Erin Kelly, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (2003): “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”, *Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları: 143-194.
- Rawls, J.(2006): *Siyasal Liberalizm*, çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Sam, N.(2008): “Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt XXVII, 59-70.

- Sandel, M.(1994): “Şekli Cumhuriyet ve Engellenmemiş Benlik”, *Mürekkep*,s.14-20.
- Sandel, M. (2014): *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Scales, A. (1980-1981): “Towards a Feminist Jurisprudence”, *Indiana Law Journal*, cilt 56, s.3, 375-444.
- Schwartzman, L.H.(2013): “Feminism, Method and Rawlsian Abstraction”, *Feminist Interpretations of John Rawls* içinde, der: Ruth Abbey, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 40-56.
- Sen, A. (2004): *Özgürlükle Kalkınma*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Taylor, C. (1985): *Philosophy and Human Sciences: Philosophical Papers*, cilt II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, I.M. (1987): “Impartiality and Civic Public”, *Feminism as Critique* içinde, der: Şeyla Benhabib, Drucilla Cornell, Minneapolis: University of Minnesota Press, 57-76.